

**ХУМАНИТАРНА ТЕОРИЯ
НА
НАКАЗАНИЕТО**

от

К. С. Луис

превод от английски: Д. Працинков
2016

Хуманитарна теория на наказанието

Напоследък (през 1949 г) в Англия има спор относно смъртното наказание. Аз не знам дали убиецът предпочита да се разкае за деянието си и да завърши живота си на бесилото няколко седмици след края на процеса или да умре в затворническата болница 30 години по-късно. Не знам дали страхът от смъртта е необходимият възпиращ фактор, за да не се извършват умишлени убийства. За целите, които си поставям в тази статия, аз не се нуждаю да решавам, дали от гледна точка на морала смъртното наказание е допустим възпиращ фактор. Това са въпроси, с които предлагам да не се занимаваме. Моята тема не е конкретно самото смъртно наказание, а най-общо тази теория на наказанието, която този спор разкри, че е подкрепяна почти от всички мои сънародници.

Тази теория може да бъде наречена Хуманитарна Теория. **Хората, които я подкрепят, считат, че тя е блага и милостива. Аз съм убеден, че в това отношение те правят сериозна грешка.** Аз вярвам, че „хуманна“ или „човечна“, за каквато тази теория претендира че е, **е една опасна илюзия и прикрива възможността за безкрайна жестокост и несправедливост.** Аз призовавам да се върнем при традицията, т.е. при Наказателната теория не единствено, нито даже главно, в интерес на обществото, но и в интерес на самия престъпник.

Според Хуманитарната теория да наказваме човека, защото той заслужава това и то толкова строго, колкото той заслужава, е чисто отмъщение и поради това, такова наказание е варварско и неморално. **Твърди се, че единствените законни мотиви за налагане на наказанието могат да бъдат желанието да бъдат възпрени другите да не последват този пример или за да бъде превъзпитан престъпника.** Когато тази теория се съчетае, както често се случва, **с вярването, че всички престъпления са повече или по-малко израз на патологични отклонения, ефикасността на намерението за превъзпитание на престъпника се принижавя до нивото на лечението и наказанието се превръща в терапия, в някакъв вид лечение.**

По този начин в началото изглежда, че ние сме преминали от суровото и самодоволно схващане, че трябва да даваме на престъпниците това, което те заслужават и сме го заменили със снизходителното и просветителско решение да се грижим за хора с болна психика. **Има ли нещо, което да е по-симпатично от това?** Но има едно малко нещо, което в тази теория се приема за даденост, което трябва да бъде ясно формулирано. Нещата, които са правени върху престъпника, даже ако те бъдат наричани лечения, ще бъдат точно толкова принудителни, каквито са били в миналото, когато са били наричани с името „наказания.“ Ако склонността да крадем може да бъде лекувана чрез психотерапия, тогава крадецът без никакви съмнения ще бъде принуден да премине през такъв курс на лечение. По друг начин обществото не може да продължи да съществува.

Възражението ми е, че това учение, колкото и милостиво да изглежда, всъщност означава, че всеки от нас от мигът, в който наруши закона, е лишаван от правата си на човешко същество.

Логиката е следната. Хуманитарната теория премахва от наказанието идеята за получаване на заслуженото. Но представата за получаване на заслуженото е само свързващ елемент между наказанието и справедливостта. **Единствено според критериите, дали наказанието е заслужено или незаслужено, присъдата може да бъде справедлива или несправедлива.** Тук не споря, че въпросът: „Дали е заслужено?“ е единственият въпрос, който можем да зададем относно наказанието. Ние имаме всички основания да попитаме дали има изгледи наказанието да възпре други хора да извършат същото престъпление и да превъзпита престъпника. Но нито един от последните два въпроса няма връзка със справедливостта. Няма никаква логика да говорим за „справедливо възпиране“ или за „справедливо лекуване.“ **Ние търсим лекарство не в зависимост от това, дали то е справедливо, а дали е успешно.**

Следователно, когато престанем да разсъждаваме какво наказание заслужава престъпника и разсъждаваме само над това, какво ще го излекува или ще възпре другите, ние мълчаливо въобще сме го извадили от сферата на справедливостта; **така вместо да говорим за личност, която притежава права, сега ние имаме някакъв обект, един пациент, някакъв „случай.“**

Разликата ще стане по-ясна, ако попитаме, кой ще бъде компетентен да определя присъдите, **когато присъдите няма вече да са длъжни да извличат своята правота от заслужените наказанията за извършеното престъпление.** В миналото проблемът с определянето на правилната присъда беше морален проблем. Следователно, съдията, който определяше присъдата беше човек, обучен и квалифициран в правораздаването; обучен и квалифициран, това означава да определя присъда, която взема предвид правата и задълженията **и който, поне според истинския замисъл, съзнателно приема указания от Закона на природата и от Библията.**

Длъжни сме да допуснем, че в действащият Наказателен кодекс на повечето държави, в повечето случаи **тези високи първоначални замисли** са били толкова много пригодени към местните обичаи, класови интереси и чрез отстъпки пред практичността, че **са станали почти неразпознаваеми**. Но Наказателният кодекс никога по принцип и не винаги на практика, е бил извън контрола на съзнанието на обществото. И когато (да кажем, през 18-я век в Англия) действително налаганите наказания се сблъскали твърде силно с моралното чувство на обществото, съдиите отказвали да налагат тези наказания и накрая се извършвали промени в Наказателния кодекс. Това е било възможно, защото при условие, че разсъждаваме за заслуженото наказание, уместността на Наказателния кодекс, понеже е морален въпрос, е въпрос по който всеки човек има правото на мнение, не защото той притежава една или друга професия, а защото той просто е човек, разумно животно, което се наслаждава на Природната Светлина.

Но всичко това се променя, когато изоставим представата за заслуженото наказание. Сега единствените два въпроса, които можем да зададем относно наказанието са: **(1) дали то възпира и (2) дали то лекува.** Но това не са въпроси, по които всеки има правото да има мнение просто въз основа на това, че е човек. Той няма правото да има мнение, даже ако, освен че е човек, той може да се окаже, че е юрист, християнин и морален теолог. Защото това не са въпроси по принцип, а са въпрос на факти; а в такъв случай важи правилото: „Трябва да вярваме на човека съобразно неговата компетентност по темата.“ Единствено експертът по наказателно право, в светлината на натрупания опит, може да ни каже кое наказание се предполага, че ще има възпиращ ефект; единствено психотерапевтът може да ни каже кое наказание се предполага, че ще лекува.

Безполезно е останалите от нас, говорейки просто като хора, да кажем: „Но това наказание е отвратително несправедливо и отвратително несъразмерно със заслуженото наказание за извършеното престъпление.“ Експертът с перфектна логика ще ви отговори: „**Но никой не говори за заслужено.** Никой не говори за наказание във вашата архаична представа за света. Вижте статистическите данни, които доказват, че това друго отношение лекува. Какъв ви е проблема? Защо се тревожите?“

По този начин Хуманитарната теория изнема присъдите от ръцете на юристите, които общественото съзнание има правото да критикува и ги поставя в ръцете на технически експерти, **чийто специални науки даже не оперират с такива категории като Права и Справедливост.** (Коментар: Чува се от юристи, че в нашата Конституция и в законите на България думата справедливост се среща само веднъж. Справедливостта е изчезнала от света на правосъдието, въпреки че английската дума justice – правосъдие има и друго синонимно значение - справедливост . Според сегашната ни правосъдна система няма Бог. Д.Пр.)

Може да се спори, че тъй като това преместване **е следствие от изоставянето на старата идея за Наказанието и следователно, от изоставянето на всички стремежи за отмъщение,** дали е безопасно да оставим нашите престъпници в ръцете на техническите експерти.

Аз няма да престана да коментирам глупавата гледна точка на греховната човешка природа, която се крие в това становище. Нека да си припомним, че „лекуването“ на престъпниците ще се извършва принудително; нека след това да наблюдаваме как работи тази теория, като не забравяме, че тя се нарича Хуманитарна. Конкретната причина за написването на тази статия беше едно писмо, което прочетох в един от „левичарските“ седмичници. **Авторът твърдеше, че един конкретен грях, който сега, според нашия действащ Закон се класифицира като престъпление, би трябвало в бъдеще да се класифицира като заболяване.** И той се оплакваше, че според сегашната система престъпника, след излежаване на присъдата си в затвора, бива освобождаван да се върне в първоначалната си среда, където той отново ще извърши престъпление.

Той не се оплакваше от това, че престъпника е бил изпратен в затвора, **а от това, че след излежаване на присъдата престъпникът е пускан да излезе оттам.** Според неговата лекуваща представа за наказанието, престъпникът трябва да бъде държан в затвора, докато бъде излекуван. **И разбира се, служителите, извършващи процеса на превъзпитанието са единствените хора, които могат да кажат кога превъзпитанието е завършило и престъпника може да излезе от затвора.** Следователно, първият резултат от Хуманитарната теория е замената на определена присъда (съответстваща до някаква степен на моралната присъда на обществото за извършеното престъпление) с неопределен скок а присъдата, който може да бъде прекратен единствено от заключението на експертите, които определят продължителността на това наказание, а те не са експерти по морална теология, нито даже са експерти по Закона на природата. **Кой от нас, ако бъде изправен в съда, няма да предпочете да бъде съден по старата система?**

Някой може да каже, че чрез продължителното използване на думата „наказание“ и на глагола „налагам,“ аз погрешно представям привържениците на Хуманитарната теория. Този човек може да каже, че те не наказват, не налагат, а само лекуват. Но нека да не позволяваме да бъдем измамвани

чрез едно име. Да бъде взет без мое съгласие от моя дом и от моите приятели, да загубя свободата си, да премина през всички тези нападения срещу личността ми, които съвременната психотерапия знае как да извършва; да бъде преработен според някакъв образец за „нормалност“, измислена в някаква Виенска лаборатория (*Коментар: Намек за Ницше, който накрая е умрял в лудницата. Количина от последователите му знаят за това? Д.Пр.*), с който аз никога не съм твърдял, че има нещо общо; да знам, че този процес никога няма да има край, докато всеки от хората, които са ме пленили не постигне успех **или докато аз не поумнея достатъчно, за да ги измамя с някакъв привиден успех** – кой го интересува дали това се нарича с думата „наказание“ или не? Единствено някакво огромно злоумишлено престъпление би могло да оправдае използването на тези методи; но самата идея за зла умисъл е точно това, което Хуманитарната теория е изхвърлила зад борда.

Ако се обърнем от лекуващото предназначение на наказанието към възпиращото и превантивно му предназначение ние ще установим, че новата Хуманитарна теория е още по-обезпокоителна. **Когато наказвате някой човек, за да го превърнете в „пример“ за другите хора вие признавате, че го използвате като средство за постигане на някаква цел - за целта на някой друг човек. Само по себе си, извършването на това е много порочно деяние.**

В класическата теория за наказанието, наказанието е оправдавано въз основа на приемането, че човекът е заслужил това наказание. Това правило се приема за даденост, преди да възникне каквото и да е желание да превърнем това наказание „в пример за подражание.“ **Както се казва, когато постъпвате според класическата теория за наказанието, вие „с един камък убивате две птички“; в процеса на наказването на човека с наказанието, което той заслужава, вие създавате пример за другите хора.** Но ако премахнете идеята за „заслуженото“, тогава изчезва всичкия морал от самото наказание. За Бога, защо би трябвало аз да бъде жертван за доброто на обществото по този начин – освен ако разбира се, аз наистина съм заслужил да бъда наказан така.

Но и това не е най-лошото. Ако извинението за налагането на наказание, което ще служи като пример не се основава на „заслуженото“, а просто дали това наказание ще има достатъчно възпиращ ефект, **тогава не е абсолютно необходимо човекът, когото наказваме, въобще да е извършил престъпление.** Възпиращият ефект изисква да направим така, че публиката да си извлече поука и хората да си кажат: „Ако направим същото, ние ще страдаме като този човек.“ Ако накажем един човек, който наистина е виновен, **когото публиката счита, че той е невинен**, това наказание няма да има възпиращ ефект, **а ако накажем един човек, който всъщност е невинен**, но публиката счита, че е виновен, това ще има възпиращ ефект.

Но във всяка съвременна държава има сили, за които е лесно да фалшифицират един процес. Когато има спешна нужда от някаква жертва, за да се направи някаква демонстрация и виновникът не може да бъде намерен, **всички цели на възпирането ще бъдат обслужени чрез наказването (ако предпочитате, наречете го „излекуване“) на една невинна жертва, достатъчно е само публиката да бъде излъгана да си мисли, че този човек е виновен.**

Безсмислено е да ме питате защо предполагам, че нашите управници ще бъдат толкова порочни. **Наказването на един невинен и незаслужаващ това наказание човек е порочно, само ако сме съгласни с традиционната гледна точка, според която честното наказание означава заслужено наказание.** След като изоставим този критерий, всички наказания трябва да бъдат обосновавани, ако въобще се налага, **въз основа на други критерии, които нямат нищо общо с критерият за заслуженост на наказанието.**

Там, където наказанието на невинният може да бъде обосновано чрез такива критерии (в някои случаи наказанието може да бъде обосновано с цел да има възпиращ ефект), то, колкото и да е изненадващо, ще бъде толкова морално, колкото всяко друго наказание. Всяко отвращение, породено от такова наказание сред някои от поддръжниците на Хуманитарната теория, ще бъде оправдано като дължащо се на някакъв остатък от Наказателната теория.

Наистина е важно да кажа, че в моята аргументация до сега аз не предполагам наличието на зли намерения в част от поддръжниците на Хуманитарната теория и разгледах единствено нещата, които са включени в логиката на тяхната позиция. Аз твърдя, че добрите (а не лошите) хора, които неотклонно се придържат към Хуманитарната теория, ще действат толкова жестоко и несправедливо, както и най-великите тирани. **А в някои отношения те могат да действат и още по-лошо.** (*Коментар: Както се казва, пътят към ада е постлан с добри намерения. Когато изоставим Божията система за престъпление и наказание, и то с най-искрената представа, че ние сме по-милостиви от Бога – тогава тръгваме към ада. Каква наглост, ние, грешните хора, започваме да коригираме Бога. Д.Пр.)*

Тиранията, която е искрено упражнявана заради доброто на своите жертви може да бъде най-потисническа, в сравнение с другите видове тирании. Може да се окаже, че е по-добре да живеем, подчинявайки се на ограбващи феодала, отколкото на някакви всемогъщи и морални хора, които

постоянно се бъркат в чуждите работи. Жестокостта на грабещият феодал може понякога да спи и в някой момент алчността му може да е презадоволена; но хората, които ни измъчват заради нашето собствено добро, ще ни измъчват без да спират, защото те правят това с одобрението на собствената си съвест. Може би те ще отидат на небето, но въпреки това, в същото време е най-вероятно, че ще направят ад на земята. Даже самата им милост жили с непоносимо оскърбление.

Да бъдем „излекувани“ против собствената ни воля и вследствие на това лечение да бъдем доведени до състояния, които ние не считаме че сме заслужили, означава да бъдем поставени на едно и също ниво с хора, които все още не са достигнали възрастта да разсъждават или на други хора, които никога няма да могат да разсъждават; това означава да бъдем принизени до нивото на невръстните деца, на малоумните или на домашните животни.

А когато бъдем наказани, колкото и строго да е това наказание, стига ние да го заслужаваме, защото „ние е трябвало да мислим предварително, преди да извършим престъплението,“ това ще означава, че към нас се отнасят като към човешко същество, което е направено по Божия образ.

Но в реалността ние сме принудени да приемем възможността да има лоши управници, които са въоръжени с Хуманитарната теория на наказанието. Огромен брой модели на християнско общество са просто това, което хората, живели по време на царуването на кралица Елизабета I са наричали с името „невъзможна фантазия,“ защото тези модели приемат, че цялото общество е християнско или че то се управлява от християните. Но в повечето съвременни държави това не е така. А даже и в държавите, в които управляващите са християни, те продължават да са грешни хора и поради това нито са много мъдри, нито са много добри. Истината е, че обикновено управляващите са невярващи хора. И тъй като мъдростта и добродетелта не са единствените или най-често срещаните качества, за да бъдеш член на правителството, министрите не рядко даже не са и най-добрите от невярващите хора. Практическият проблем на християните не е в това, че трябва да създаваме планове за християнско общество, а да живеем колкото се може по-невинно, заобиколени от невярващи съграждани и се подчиняваме на невярващи управници, които никога няма да бъдат безпогрешно мъдри и добри, и които понякога ще бъдат много порочни и много глупави.

А когато те са порочни, Хуманитарната теория за наказанието ще постави в ръцете им един по-фин инструмент за тирания, отколкото порочността е имала преди. Защото, ако престъплението и болестта трябва да бъдат считани, че са едно и също нещо (*Коментар: А според Бог това не е вярно. Д.Пр*), последствията са, че всяко състояние на мозъка, което нашите управители изберат на нарекат с името „болест“ може да бъде третирано като престъпление и да бъде принудително лекувано. Безполезно ще е пледираме, че умствените състояния, които не харесват на правителството не винаги се дължат на морална низост и поради това не винаги заслужават лишаване от свобода. Защото нашите управници не използват теорията за „заслуженото“ и „наказанието“, а използват теорията за болестта и лечението.

Ние знаем, че едно училище вече счита, че религията е вид невроза. Когато тази конкретна невроза започне да създава неудобства на правителството, какво ще попречи на правителството да започне да ни „лекува“ от тази невроза? И разбира се, това „лекуване“ ще бъде принудително; но според Хуманитарната теория за наказанието то няма да бъде наречено с шокиращото име „преследване.“ Никой няма да ни обвини, че сме християни, никой няма да ни намрази, никой няма наругае. Новият Нерон ще дойде при нас с копринените маниери на лекар и въпреки, че всъщност всичко ще бъде извършено принудително, всичко ще бъде извършено в рамките на лишената от емоции терапевтична сфера, където никога не се чуват думи като „правилно,“ „грешно,“ „свобода“ и „робство.“

И така, когато бъде заповядано, всеки християнин на земята може да изчезне за една нощ в институциите за лечение на „идеологично болните“ и ще зависи от мнението на затворническите експерти кога (ако въобще) той се появи отново. Но това няма да е преследване. Даже ако лечението е болезнено, даже ако трае цял живот, даже ако завърши със смърт на болния, това ще бъде само инцидент, който е достоен за съжаление; намерението беше само да бъде излекуван болният. Даже в обикновената медицина има болезнени операции, които завършват с фатален край, така ще бъде и в този случай. Но понеже християните са „лекувани“, а не наказвани, лекарите могат да бъдат критикувани само от свои колеги-експерти и то въз основа на техническите проблеми, но никога от хората като хора и то въз основа на справедливостта.

Поради това аз мисля, че е важно да се противопоставяме на Хуманитарната теория за наказанието, на нейните корени и на нейните клони, там където я срещнем. На лицето си тя носи образ, който прилича на милост, който е изцяло фалшив. По този начин тя може да измами хората с добра воля. Може би грешката започва с твърдението на Шели, че разликата между милостта и

справедливостта е била измислена в дворовете на тираните. Това твърдение изглежда благородно и наистина това е грешка на един благороден ум.

Но истината е, че между милостта и справедливостта има съществена разлика. По-старата гледна точка беше, че милостта „калява“ справедливостта или (на най-възвишеното ниво), че милостта и справедливостта се срещнали и се целунали. Съществената проява на милостта е прощката; а прощката в самата си същност включва в себе си виновният да признае вината си и да види наказанието, което заслужава да получи.

Ако престъплението беше само болест, която трябва да бъде лекувана, а не е грях, който заслужава наказание, тогава престъплението не може да бъде простено. Можете ли да простите на човек, който има подуване на венците или се е родил с изкривен крак? Но Хуманитарната теория иска просто да премахне справедливостта и да я замени с милостта. (Коментар: Но при тази замяна изчезва прощката и предиштващото я разкаяние, което означава съзнателно решение за отказ в бъдеще да извървяваме същия грях. Д.Пр.) Това означава, че вие започвате да бъдете „добър“ към хората, преди да сте взели предвид техните права, а след това ги принуждавате да приемат предполагаема „доброта“, която те всъщност имат правото да откажат да приемат и накрая ги принуждавате да приемат такава „доброта“, която никой друг освен вас не счита, че е „доброта“, и която получателят ще възприема като отвратителна жестокост. Вие сте пропуснали целта.

Милост, която е отделена от справедливостта, се превръща в немилост. Това е важният парадокс. Така, както има растения, които цъфтят само в планинска почва, така изглежда, че милостта ще цъфти само, когато тя расте в пукнатините на скалата на справедливостта. Когато милостта бъде разсадена в блатистата почва на Хуманитаризма, тя се превръща в плевел, който изяжда хора и е още по-опасен, защото той продължава да носи същото име като своя планински вариант. Но ние отдавна трябваше да сме научили своя урок. Сега ние би трябвало да сме твърде стари, за да бъдем измамени от тези хуманитарни претенции, които бяха използвани при въвеждането на всяка жестокост на революционния период, в който живеем. Те са „скъпоценните балсами“, които ще ни счупят главите.

Бъниан (Коментар: (1628-1688) – английски писател и баптистки проповедник, автор на прочутата религиозна алегория „Пътешествието на пилигрима.“ Д. Пр.) е написал една прекрасна мисъл: „Каквото и да кажеше той и както и да ме ласкаеше, всичко влизаше изгарящо горещо в разума ми, но когато ме заведеше в своя дом, той щеше да ме продаде като роб.“

А има и един прекрасен куплет от Джон Бол:

Бъди предпазлив, преди да се привържеш към някого.
Разпознавай кой е твой приятел и кой е твой враг.

И още едно последно нещо. Можете да попитате защо изпратих тази статия да бъде отпечатана в един австралийски вестник. Причината е проста и може би си заслужава да бъде записана. Никой в Англия не прояви никакъв интерес да я публикува.

К. С. Луис (1898-1963) е английски автор на есета, романи и поезия, и преподавател в Оксфордския университет.

Списък на преведените от мен книги или подобрени мисли на велики хора, които мога да ви изпратя безплатно по електронната поща в PDF формат

1. Аз бях съвършен – Джордж Найт
2. Аз и моята голяма уста - Джойс Майер
3. Бог ще ви преведе през изпитанията – Макс Лукадо
4. Бракът - не само да оцелява, но и да процъфтява – Суиндъл
5. В окото на бурята – Макс Лукадо
6. Въпроси и отговори - 622 въпроси и отговори на библейски теми - Едуард Фюдж
7. Глад за разбиране - Калвин Милър
8. Да се срещнем в библиотеката – Суиндъл

9. Давид – Суиндъл
10. Да обичаме Бога – от Чарлз Колсън
11. Добрата новина за безпокойството - Уилям Бекъс
12. Добрият живот – Чарлз Колсън и Харолд Фикет
13. Естир – Суиндъл
14. Живот, който винаги сте искали - Джон Ортберг
15. Здравото семейство – Суиндъл
16. Изненадани от Библията – проф. Райт
17. Илия – Суиндъл
18. Йов - Суиндъл
19. Йосиф – Суиндъл
20. Как трябва да живеем сега - Чарлз Колсън
21. Когато Бог прошепне твоето име - Макс Лукадо
22. Кой е прав - Бог или Дарвин - Кели Сегрейвс
23. Милост, повече отколкото заслужаваме - Макс Лукадо
24. Мир с Бога - Били Греам
25. Моисей – Суиндъл
26. Молитвата на Явис - Брус Уилкинсън
27. Мъжки разговор – Суиндъл
28. Намиране на мир в житейските бури – Чарлз Суиндъл
29. Нещо повече - Катрин Маршал
30. Основи на християнството - Джон Стот
31. Обикновено християнство – К. С. Луис
32. Отговори на житейските проблеми – Били Греам
33. Павел – Суиндъл
34. Победа в Христос - Чарлз Трюмул
35. Победата на разума – проф. Родни Старк
36. Посланието на Проповедта на планината - Джон Стот
37. Преведени проповеди от различни автори - общо 271 бр.
38. Проповеди от Бил Букнайт - 24 бр.
39. Проповеди от Виктор Шепърд - 255 бр.
40. Проповеди от Кърк Ниили - 178 бр.
41. Проповеди от Макс Лукадо - 20 бр.
42. Проповеди от Спържън - 28 бр.
43. Просто християнин – проф. Райт

44. Религиозна класика – христоматия
45. Роден отново – Чарлз Колсън
46. Свободни в Христос - Сесил Хуук
47. Силата на Бога да променя живота ви – Рик Уорън
48. Страданието, успехът и Денят на спасението – Едуард Фюдж
49. Стремеж към почтен характер и християнски живот - подбрани мисли
50. Тайните на лозата - Брус Уилкинсън
51. Тайната на щастието – Били Греам
52. Той е там и Той не мълчи - Франсис Шейфър
53. Управлявайте чувствата си - Джойс Майер
54. Хуманитарна теория на наказанието – К. С. Луис
55. Цар Давид - Дейвид Пиърс
56. Целенасочената църква - Рик Уорън
57. Целенасочен живот – Рик Уорън
58. Цената на ученичеството - Дитрих Бонхофер